

Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. господарсько-правовий журнал №3 2016 (241), Вид. ТОВ «Гарантія», С. 162-167. (182с.)

УДК 343.98

Пазинич Т.А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії Харківського
національного університету внутрішніх справ*

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

***Анотації.** Представлена робота присвячена проблемі існування на сучасному етапі загрози розповсюдження ксенофобних настроїв серед населення України, та необхідності комплексного дослідження цього явища. В роботі розкрито позицію щодо виокремлення злочинів, що вчинюються з мотивів (чи на ґрунті) расової, національної та релігійної нетерпимості, а також щодо криміналістичної їх класифікації. Головною метою роботи виступає обґрунтування необхідності розробки комплексної методики розслідування цих злочинів, та виробленню механізму протидії ним.*

***Ключові слова:** проблема ксенофобії в Україні, злочини на ґрунті ксенофобії, злочини ненависті, расова, національна та релігійна нетерпимість, комплексна методика розслідування, мотив нетерпимості, ворожнеча, розбрат, дискримінація.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Прояви нетерпимого ставлення окремих осіб до представників суспільства, які відрізняються за кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями були соціальною і політичною проблемою майже кожної країни.

Спалахи цих явищ часто обумовлені закономірними для світу процесами. Наприклад, такими, як перенаселення території, неконтрольована еміграція, загострення релігійного протистояння тощо. Грамотна, зважена соціально-економічна політика керівництва держави, міжнародних організацій, разом із чітким реагуванням правоохоронної системи здатні своєчасно загасити подібні настрої серед населення, так би мовити вчасно «загасити пожежу». Досвід в цій сфері має світова спільнота, і він є неоціненний.

Для України зараз проблема ксенофобії набуває загрозливих масштабів, і необхідно, на наше переконання, дуже уважно поставитись до двох аспектів. По-перше, визнати існування даної проблеми в нашій державі, по-друге, виробити механізм протидії проявам ворожнечі і ненависті в нашому суспільстві з урахуванням міжнародного досвіду боротьби з цим явищем.

Окупація частини території нашої держави, терористична активність, приниження національної гідності населення України через засоби масової інформації Російської Федерації призвела до крайнього загострення етнічного та ідеологічного протистояння між українцями різних регіонів проживання, та між українцями і росіянами. Особливі часи переживає зараз і спільнота кримських татар, агресивне ставлення до яких підігривається політично-інформаційним середовищем тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим. Систематичні образи, ізоляція кримськотатарського населення, масові акти вандалізму по відношенню до об'єктів пам'яті, культури і освіти татар, численні випадки нападів, побиття, викрадення і вбивств, системні репресивні заходи під виглядом обшуків і затримань – все це болючі події сьогодення [1; 2; 3].

Крім того, все більш актуальною стає проблема адаптації населення Донецької і Луганської областей після звільнення території від окупанта.

Треба пам'ятати, що розповсюдження і нав'язування негативних стереотипів в суспільстві завжди представляє собою бомбу уповільненої дії, що може призвести до соціального вибуху в державі. Правоохоронна система повинна чітко реагувати на прояви ксенофобії, національної та релігійної ненависті, настроїв ворожнечі і розбрату. Працівники поліції повинні вміти виокремлювати

такі випадки, вірно кваліфікувати, розслідувати таким чином, щоб було зафіксовано в кримінальному провадженні саме специфічне підґрунтя цих злочинів – особливий мотив дій злочинця. А суди, в свою чергу, приймати до уваги цю обставину, і визначати відповідно вид і міру покарання особі, поведінка якої несе загрозу суспільству.

На нашу думку, зараз одним з окремих пріоритетних напрямків діяльності правоохоронної системи України повинна бути боротьба із злочинними проявами ксенофобії і ненависті, та попередження подібних явищ. Але на даний час має місце прогалина у дослідженні багатьох проблем з цього приводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти розслідування злочинів, пов'язаних із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості, були предметом дослідження кількох робіт вітчизняних авторів, зокрема Дьоміної-Волок Н.В., Осики І.М., Канюс В.М., Корж Є.М., Лемешко О.М., Лемешко Т.Є., Гора І.Ю., Тіщенко Ю.А., Савченко А.В. та інших. Проте, на сьогодні, залишається ціла низка невирішених проблем у цій сфері. Головними питаннями, з нашої точки зору, є наступні: 1) які саме дії слід розглядати в категорії «злочини, що вчинені з мотивів (чи на ґрунті) расової, національної чи релігійної нетерпимості»; 2) чи необхідно в комплексі досліджувати ці злочини і розробляти методика їх розслідування; 3) що може бути основою будови комплексної методики розслідування цих злочинів.

Метою представленої роботи поставлено наступне: а) виокремити злочини, передбачені Кримінальним кодексом України як такі, що прямо пов'язані із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості; б) обґрунтувати проблему необхідності формування комплексної методики розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (далі в цьому розумінні – злочини ненависті); в) представити криміналістичну класифікацію цих злочинів, що може виступати основою структури комплексної методики їх розслідування.

Виклад основного матеріалу.

На нашу думку, законодавці приділили значну увагу проблемі недопущення ксенофобії, прописавши в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) цілу низку

кримінально-караних діянь, що пов'язані із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Так, кримінальне покарання встановлено за дії, *що направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення*. До таких належать наступні.

1. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110).

2. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161).

3. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300).

Треба звернути увагу на те, що диспозиції вищевказаних норм не містять серед обов'язкових ознак злочинів – специфічний мотив їх вчинення. Так, наприклад, особу, яка розповсюджує листівки із закликами жорстокого ставлення до певної групи населення, можуть спонукати як власні емоційні переконання (мотив нетерпимості), так і виключно корисливий мотив - отримання гонорару за це. Але зміст матеріалу, що такою особою розповсюджується, у будь-якому випадку прямо направлений на виникнення настроїв ненависті, розбрату і ворожнечі.

В КК України виокремлено злочини *проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість*. Зокрема, п.14 ч.2 ст.115 - умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 121 - умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч.2 ст. 122 - умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч.2 ст. 126 - побої і мордування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч.2 ст. 127 - катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч.2 ст. 129 - погроза вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

КК України встановлює також відповідальність за низку дій, *об'єктивна сторона яких прямо пов'язана із образою і приниженням релігійних почуттів, честі і*

гідності певних національних меншин. Очевидно, що ці злочини пов'язані із проявами нетерпимості до представників цих груп. До таких дій відносяться наступні.

1. Пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178).
2. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179).
3. Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180).
4. Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297).

Як підтвердження особливого підходу законодавців до визначення злочинів, що вчинюються з мотивів нетерпимості, слід розглянути положення пункту 3 частини 1 статті 67 КК України - суд повинен визначати обставини, що обтяжують покарання за будь-який злочин, в тому числі таку обставину, як вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату. Тобто, при розслідуванні будь-якого злочину на стадії досудового й судового слідства необхідно приймати всі заходи для вивчення особи підозрюваного, встановлення і фіксації фактів, що вказують на специфічний мотив його дій – мотив нетерпимості до представників певної раси, нації або релігійної групи.

Очевидно, що вищевказаний перелік норм КК України свідчить про ґрунтовний підхід законодавців до виокремлення досліджуваних нами злочинів. Але постає питання, чи застосовується закон на практиці?

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України свідчать про реєстрацію досить невеликої частки досліджуваної категорії злочинів, але це не відображає дійсної картини їх вчинення.

Так, в період з 2013 по 2016 роки не зареєстровано кримінальних проваджень щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч.2 ст.110), не дивлячись на загально відомий факт окупації частини території нашої держави під виглядом «захисту корінного російського населення».

Фактів порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст.161) зареєстровано 79, і тільки 9 проваджень були направлені до суду с обвинувальним актом. Фактів дій направлених на розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300) зареєстровано 322, з яких в суд направлено тільки 225 проваджень. Випадків вбивств іноземців кваліфікованих за п.14 ч.2 ст.115 зареєстровано 2 факти в Харкові в 2015 році, при цьому всі провадження були направлені з обвинувальними актами до суду. Про напади, в ході яких були завдані тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості (ч. 2 ст. 121, 122) відкрито і завершено обвинуваченням тільки 5 проваджень.

Такі показники мають місце в той час, коли за даними незалежних експертів, кількість насильницьких злочинів, вчинених на ґрунті расизму та ксенофобії, є не меншою, ніж 190 на рік в Україні. За статистичними даними Генеральної прокуратури України за період 2013-2015 роки потерпілими від злочинів стали 5 539 іноземних громадян, але тільки 1395 проваджень по цих фактах були направлені до суду з обвинувальними актами.

Очевидно, що більша частина злочинних проявів ксенофобії і расизму залишається поза увагою і офіційною статистикою правоохоронних органів. Це обумовлено, на наш погляд, кількома факторами.

По-перше, потерпілі – представники певних меншин, іноземці рідко повідомляють про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, побоюючись дискримінації з боку представників поліції. Вони не вірять у те, що їхні заяви будуть розглянуті. Частина потерпілих перебуває в Україні нелегально, часто не знають своїх законних прав на захист, зокрема, права звернення із заявами про злочини, порядку оскарження дій правоохоронних органів при відмові в реєстрації заяв. Значна кількість потерпілих не володіють мовою на рівні, який би дозволив скласти таку заяву, надати пояснення до неї, а працівники поліції, як правило, не мають адекватних можливостей для перекладу [4].

По-друге, слідчі стикаються з цілою низкою труднощів у розслідуванні вищезазначених злочинів, адже стрижнем процедури виступає доказування і детальне

відображення в матеріалах кримінального провадження елементу суб'єктивної сторони злочину – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи. Це досить складно. Адже слідчому для цього необхідно чітко уявляти природу формування стереотипів (расизму, релігійної нетерпимості, етнофобії, антисемітизму, фашизму тощо) і вміти виокремлювати їх зовнішній вираз в діях злочинця, в слідах і обстановці вчинення злочину. Це потребує значних інтелектуальних і практичних зусиль правоохоронців.

Уникаючи цих труднощів, слідчі часто кваліфікують злочинні прояви расизму і ксенофобії як хуліганство або за іншими загальними статтями без кваліфікуючої обставини – особливого мотиву. І це має вкрай негативні наслідки. Слід приймати до уваги, що злочини, вчинені на ґрунті ненависті, відрізняються тим, що вони не направлені проти конкретної особи (жертви, яка зазнає нападу, або права якої обмежуються). Ці злочини направлені проти представників певної нації, релігійної течії, етносу тощо. Саме тому вони викликають гострий суспільний резонанс, масові акції протестів [5], бійки, протистояння груп населення, підривають авторитет держави і українського суспільства, як цивілізованих суб'єктів.

Багато проблем викликає й те, що відкриття кримінального провадження за фактами вчинення злочинів, що направлені на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та розбрату (за статтями 110, 161, 300), як правило, пов'язане із необхідністю попередньої експертної оцінки агітаційних матеріалів (друкованих видань, кінострічок), текстів публічних виступів (в засобах масової інформації, на зібраннях, концертах тощо). Розслідування цих досить специфічних злочинів вимагає від слідчого вміння швидко орієнтуватись у тому, які об'єкти підлягають вилученню і який порядок подальшої роботи з ними. Слідчі повинні чітко знати, які експертизи необхідно призначити для отримання висновків щодо оцінки висловлювань, символіки, як таких, що розпалюють ворожнечу, розбрат або принижують певні меншини.

На наш погляд, вказані статистичні показники та наявні труднощі на практиці підтверджують необхідність комплексного підходу до вирішення цієї проблеми. Вивчивши природу явища ксенофобії в суспільстві, і формування небезпечних

стереотипів нетерпимості до представників «інших», слід дослідити механізм злочинів, що вчинюються на їх ґрунті, висвітлити закономірні зв'язки між його елементами (характеристикою злочинця, жертви, використовуваних знарядь і засобів, обстановки, часу і місця вчинення, слідів тощо). Потім, відповідно, сформулювати чіткий комплекс рекомендацій з їх розслідування. Основою формування такої методики повинна виступати, на наше переконання, криміналістична класифікація вказаних злочинів.

На даному етапі дослідження представленої проблематики вбачається за можливе представити наступну класифікацію злочинів, що вчинюються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

1. Напади на осіб, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

2. Дискримінація громадян у сімейно-побутових, службово-професійних та ділових відносинах, що вчиняються з мотивів расової, національної, релігійної чи іншої нетерпимості.

3. Масові погроми об'єктів власності осіб (знищення та пошкодження майна), що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

4. Знищення, пошкодження, осквернення об'єктів пам'яті, культури, захоронень, релігійних і освітянських центрів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

5. Дії направлені на розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

6. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Підводячи підсумок, хотілось би зазначити, що однією з актуальних проблем сьогодення є потреба ретельного дослідження природи ксенофобії в суспільстві, аналізу особливостей механізмів вчинення злочинів на її ґрунті. Адже вони несуть особливу небезпеку для людства. На відміну від інших, від них потерпають не поодинокі жертви. Їх особливість в тому, що вони сіють розбрат і

ворожнечу серед цілих груп населення, і поміж державами. Вони стають підґрунтям некерованих масових акцій, терористичних актів і, навіть, війн. Вкрай необхідно, на нашу думку, зараз приділити увагу формуванню низки концептуальних положень щодо методик розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ненависті, і виробленню механізму протидії цьому явищу.

Список використаних джерел.

1. Роговская С. Крымские татары в оккупации: год репрессий / Спецпроект. Издание «Гордон»/ [электрон. ресурс] -<http://gordonua.com/specprojects/tatars.html>
2. Чубаров Р. В Крыму проводят шквал обысков в домах крымских татар, проводятся допросы активистов /Крымский конфликт, Издание «Гордон» от 11.02.2016 / [электрон. ресурс] - <http://gordonua.com/news/crimea/chubarov-v-krymu-prohodit-shkval-obyskov-v-domah-krymskih-tatar-provodyatsya-doprosy-aktivistov-119555.html>
3. Джемилев М. За время оккупации Крым покинули около 20 тыс. крымских татар / Издание «Факты» от 10.02.2016/ [электрон. ресурс] - <http://fakty.ua/212441-za-vremya-okkupacii-krym-pokinuli-okolo-20-tys-krymskih-tatar---dzhemilev>
4. В Украине резко участились случаи нападения на иностранных студентов /Издание «Сегодня.ua». Горячая тема. Спецрубрика от 29.02.2016/ [электрон. ресурс] - <http://www.segodnya.ua/criminal/v-ukraine-rezko-uchastilis-sluchai-napadeniy-na-inostrannyh-studentov-695752.html>
5. Павленко Е. Иностранцы назвали Харьков опасной точкой мира. После четвертого нападения студенты вышли на площадь, потребовали усилить патрулирование студгородка и наказать виновных /Издание «Вести» от 16.06.2015/ [электрон. ресурс] - <http://vesti-ukr.com/harkov/103613-inostrancy-nazvali-harkov-opasnoj-tochkoj-mira>

Аннотации. Представленная работа посвящена проблеме существования на современном этапе угрозы распространения ксенофобных настроений среди населения Украины, а также необходимости комплексного исследования этого

явления. В работе раскрыта позиция относительно выделения категории преступлений, которые совершаются по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости, а также позиция относительно их криминалистической классификации. Главной целью работы выступает обоснование необходимости разработки комплексной методики расследования этих преступлений, и разработки механизма противодействия им.

Ключевые слова: проблема ксенофобии в Украине, преступления на почве ксенофобии, преступления ненависти, расовая, национальная или религиозная нетерпимость, комплексная методика расследования, мотив нетерпимости, вражда, рознь, дискриминация.

Annotations. This work deals with the problem of the existence at the present stage the threat of xenophobic attitudes among the population of Ukraine, as well as the need for a comprehensive study of this phenomenon. The paper disclosed the position regarding the allocation of the category of crimes committed based on racial, ethnic or religious intolerance, as well as their position on the forensic classification. The main goal of the study advocates the need for a comprehensive methodology for the investigation of these crimes, and to develop a mechanism to counter them.

Keywords: problem of xenophobia in Ukraine, crimes motivated by xenophobia, hate crimes, racial, national or religious intolerance, complex method of investigation, the motive of intolerance, hatred, discrimination.